

УДК [061.2:94](477.84)"1864/1877"

А. З. ЦАЛЬ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ТАЄМНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ “ГРОМАДА” В ТЕРНОПОЛІ У 1864–1877 рр.

Висвітлено основні аспекти діяльності організації “Громада” в Тернополі, її вплив на формування світогляду молоді української інтелігенції та становлення українського відродження у Східній Галичині.

Ключові слова: молодь; гімназії; “Громада”; Є. Олесницький; О. Барвінський.

Засновником перших таємних товариств “Громад” в Україні вважається В. Антонович – відомий український історик, археолог, член-кореспондент Російської АН з 1901 р., професор Київського університету. Він був одним із творців Київської Громади, що займалася громадською, культурною та просвітницькою діяльністю, діяла з 1859 р. до 1876 р., коли була заборонена Емським указом. Саме за прикладом організації “Громади” у Києві створювалися подібні організації в інших містах України¹. Членами Київської Громади ставали переважно студенти Київського університету ім. св. Володимира². До Громади належали й колишні кирило-мефодіївці, і хлопомани – В. Антонович, М. Драгоманов, Б. Познанський, М. Зібер, П. Чубинський, І. Касьяненко та інші. Всього Київська громада налічувала до трьохсот учасників³. Поступово мережа громад охопила інші міста України – Чернігів, Полтаву, Харків, Одесу⁴.

У Галичині до створення таємних українських молодіжних організацій долучився студент із Одеси Володимир Барнатович. У Львові організація була заснована, за свідченнями О. Барвінського, у 1863 році. Першими членами Львівської “Громади” стали студенти та вихованці духовної семінарії. Головою було обрано Володимира Качалу⁵.

Таємні організації національного спрямування, які засновувалися серед молоді Східної Галичини з початку 1860-х років, сприяли українському відродженню в Галичині⁶. За словами Є. Олесницького, в гімназійних організаціях, у “Громадах” закладалися основи світогляду української молоді, молодь вчилася бути вірними синами свого народу, розуміти його минуле, заглядати в народну душу. Тут гартувалися молоді сили для боротьби з ворогами нації⁷.

---

* Цаль Андрій Зеновійович – головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Тернопільської області.

“Громада” – таємне патріотичне учнівсько-студентське товариство у гімназії та учительській семінарії Тернополя⁸, засноване навесні 1864 р. зусиллями Михайла Чачковського – громадського діяча на Скалатщині, пароха в с. Товсте Скалатського повіту⁹. Членами організації стала свідомо українська гімназійна молодь Тернополя. У час напруженої політичної ситуації (через Січневе польське повстання 1863–1864 рр.) був проголошений стан облоги. Члени “Громади” відчували небезпеку з боку шкільної, а особливо військової влади і тому вживали конспіративних заходів. Щоб якомога краще приховати свою діяльність, організація не вела жодної документації, не було жодного писаного статуту чи протоколу. У Тернополі, за свідченнями О. Барвінського, організація на початку свого існування використовувала приміщення горища у кам’яниці Стопчинського, напроти резиденції полковника¹⁰.

Зі спогадів О. Барвінського стало відомим ім’я одного із перших голів Тернопільської “Громади” – ним був І. Пулюй, який згодом став професором Вищої технічної школи в Празі, ректором першого в Європі електротехнічного факультету, всесвітньо відомим винахідником Х-променів. Саме І. Пулюй навесні 1865 р. запропонував О. Барвінському вступити в “Громаду”. У 1860-х роках до організації входили такі непересічні українці, як Олександр Барвінський, Йосип Барвінський, Володимир Барвінський, Андрій Січинський, Володислав Федорович, Володимир Ганкевич, Іван Пулюй¹¹. На жаль, через брак документальних джерел встановити точний список членів “Громади” немає змоги. Відомі нам імена віднаходимо у спогадах членів товариства Є. Олесницького та О. Барвінського. Упродовж 1860-х років Тернопільська “Громада” стала справжньою школою українознавства для молодшої тернопільської інтелігенції. Члени організації вивчали українську мову, літературу, історію України. На суботніх, недільних або святкових зібраннях члени “Громади” виголошували промови, реферати, декламували твори українських поетів. На цей час організація мала досить велику власну бібліотеку, яка переносилася з місця на місце з метою конспірації. У 1870-х роках бібліотекою завідував учень старших класів Єронім Лукашевич. Бібліотека, за спогадами Є. Олесницького, займала одну велику шафу, складалася переважно з українських книжок: творів Т. Шевченка, О. Квітки, І. Котляревського, О. Стороженка, П. Куліша та ін. Серед періодичних видань були: “Основа”, “Правда”, “Мета”, “Русь”, “Нива”, “Вечерниці” та інші галицько-руські видання, також кілька книжок польських і німецьких класиків¹². Усі книги позначалися печаткою, на якій був зображений галицький лев, а над ним напис – “Бог – надія”, а під ними букви “Г. Т.”, тобто “Громада Тернопільська”¹³. По суті це була українська студентська бібліотека, яка переходила від однієї генерації студентів до іншої. Бібліотека пра-

цювала у суботу в післяобідні години, і саме тоді відбувалися зібрання членів організації. У дні сходів старші та молодші учні спілкувалися на різноманітні актуальні теми, розповсюджувалися книжки і брошури, що тоді пересилалися до “Громади”. Зокрема, український часопис “Правда” надходив до членів організації через Івана Горбачевського, голови “Громади” восьмого класу. Він її поширював серед однокласників, збираючи передплату, і висилав її до адміністрації¹⁴.

Навчаючись у четвертому класі Тернопільської польської гімназії, Є. Олесницький був прийнятий до учнівської “Громади”. Обов’язковим елементом посвячення у члени організації була присяга, яку молодий юнак склав перед Іваном Федоровичем – учнем вищої гімназії. У ній він заприсягнувся, що таємниць товариства ніколи не зрадить та що все життя працюватиме заради українського народу і народної справи¹⁵. Згодом у своїх спогадах Є. Олесницький напише, що з усіх присяг, які він складав, жодна не справила на нього такого враження, як ця.

Уже в п’ятому класі юнак стає головою “Громади” і очолює організацію до останнього дня її існування. Він активно листувався з іншими гімназійними “Громадами”, насамперед із Львівською, від якої отримував книжки та брошури для поповнення організаційної бібліотеки¹⁶. За головування Є. Олесницького кожен член товариства передплачував “Правду”, і кількість передплатників сягала до 50-ти. Обов’язком “громадян” було вивчати історію та українську літературу. Лекції з історії виголошували вибрані члени товариства, перекладаючи її з німецької історії Енгя, а лекції з літератури перекладали з історії слов’янської літератури Пипіна і Спасовича. Окрім того, члени товариства мали до кожного зібрання вивчити напам’ять щось із творів української літератури. Серед учнів вважалося за честь вміти декламувати якнайбільше творів Т. Г. Шевченка. Також учні готували реферати на обрані теми, які перевіряли спеціально обрані цензори¹⁷.

За головування Є. Олесницького до “Громади” почали залучати, крім учнів гімназії, також учнів вчительської семінарії, заснованої в Тернополі у 1872 р. “Громада” щороку відзначала роковини смерті Т. Г. Шевченка. Заходи відбувалися зазвичай у готелі, де організація винаймала найбільшу кімнату, завжди виголошувалась вступна та прикінцева промови, а завершувалося зібрання співом “Ще не вмерла Україна”¹⁸.

У 1875 р. влітку “Громада” святкувала роковини Маркіяна Шашкевича, на яких виголосив промову Є. Олесницький та М. Курбас. Старші члени організації готували і приймали до лав “громадівців” молодших учнів. “Громадівська” традиція Тернопільської гімназії зберігалася, а українська свідомість серед молоді постійно утверджувалася¹⁹.

У спогадах Є. Олесницького є відомості, що “Громада” в Тернополі активно вела кореспонденцію з “Громадами” інших гімназій, а саме: Бережанською, Станіславівською, Самбірською та Львівською.

Від імені Бережанської “Громади” звертався її голова Федір Турула, від Станіславівської – Іван Балей, від Самбірської – Іван Кич, від Львівської – Ілля Кокорудз. Львівська “Громада” надсилала листи до Тернопільських “громадівців” у формі обіжників з інструкціями щодо того, як поводитися, чим займатися і що читати²⁰. Від другої половини 1870-х років Львівська “Громада” розпочинає вести нагляд за гімназійними “Громадами” інших міст Східної Галичини.

Окремі гімназійні “Громади” видавали власні газети, якими обмінювалися між собою. Тернопільська “Громада” від 1876 р. видавала рукописну газету “Сніп”, якої вийшло кілька чисел²¹.

Спокійне існування Тернопільської “Громади” тривало до 1877 р., відтоді у Львові влада розпочала антисоціалістичну діяльність серед української молоді. Саме у цьому році було викрито існування Львівської “Громади”, а через неї – гімназійних “Громад”, що звернуло на них увагу політичної та шкільної влади²². Остерігаючись викриття організації, Є. Олесницький разом із іншими членами “Громади” знищив всі листи з Львівської “Громади” та інших гімназійних “Громад”, усі газети які видавалися “Громадами”, а бібліотеку було перевезено до с. Гаї; подальша доля бібліотеки невідома. Таким чином, було відведено загрозу арешту від членів організації, але, на жаль, знищено цінні документальні джерела діяльності “Громади”.

Тернопільська “Громада” стала справжньою національною школою для молоді. Члени товариства несли світло національної свідомості поміж міщан і гімназистів: влаштували Шевченківські свята, вечорниці, концерти. До нього належали такі визначні українські діячі, як брати Барвінські, Горбачевські, І. Федорович, М. Галушинський, А. Січинський, Є. Олесницький, Є. Курилович, І. Пулюй, В. Ганкевич, О. Білинський, К. Куницький та інші²³. О. Барвінський у своїх спогадах писав, що “Громада” була справжньою школою науки рідної мови, літератури й історії, саме тих предметів, з яких ми в гімназії або дуже мало що, або зовсім таки нічого не могли навчитися і дізнатися²⁴.

Зберігаючи пам’ять про існування Тернопільської “Громади”, молодь Тернополя через 50 років засновує нову організацію під назвою “Молода Громада”. До неї увійшли молоді люди з середніх і вищих навчальних закладів міста, що брали активну участь у громадському житті Тернополя²⁵.

Товариство було створене 10 липня 1927 р., коли на перших загальних зборах було затверджено статут організації²⁶. Члени “Молодої Громади” ставили перед собою ціль плекати товариське життя між членами, підтримувати зацікавлення літературою, мистецтвом і спортом, організовувати театральні аматорські вистави, концерти, академії, спортивні змагання, влаштувати товариські забави, вечорниці для своїх членів і запрошених гостей²⁷. При товаристві діяли окремі секції,

а саме: жіноча секція, культурно-освітня, літературна, імпрезово-забавова, самоосвітня, театральна, секція “Відродження”, члени якої читали реферати про шкідливість алкоголю і тютюну для здоров’я, а також спортивна секція та чоловічий хор. Молода Громада активно провадила свою діяльність до 1 вересня 1939 р. – до початку війни між Польщею і Німеччиною²⁸.

На цей час діяльність таємних молодіжних організації народницького спрямування кінця XIX ст. в Східній Галичині залишається мало вивченою. Попри те товариства мали значний вплив на формування світогляду багатьох відомих українських громадських, політичних, наукових діячів. Тому досліджувана тема є актуальною і має подальші перспективи для розвитку.

¹ Остап’юк Б. Давній Тернопіль: історичні нариси, постаті, картини хліборобської праці, традиційні святкування, спогади / Б. Остап’юк. – Маямі, Торонто, 1984. – С. 53.

² Іванова Л. Г., Іванченко Р. П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Г. Іванова, Р. П. Іванченко – К.: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – С. 178.

³ Іванова Л. Г., Іванченко Р. П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Г. Іванова, Р. П. Іванченко – К.: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – С. 181.

⁴ Чорна Л. Громадівський рух 60–70-х рр. XIX ст. у контексті українського національного відродження / Л. Чорна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. 12.

⁵ Остап’юк Б. Давній Тернопіль: історичні нариси, постаті, картини хліборобської праці, традиційні святкування, спогади / Б. Остап’юк – Маямі, Торонто, 1984. – С. 53.

⁶ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 381. – С. 83.

⁷ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 84–84.

⁸ Тернопільський Енциклопедичний Словник [Передмова Геннадія Яворського]. – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2004. – Т. 1. А–Й. – С. 421.

⁹ Остап’юк Б. Давній Тернопіль: історичні нариси, постаті, картини хліборобської праці, традиційні святкування, спогади / Б. Остап’юк – Маямі, Торонто, 1984. – С. 54.

¹⁰ Там само.

¹¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 83–84.

¹² Там само. – С. 87.

¹³ Там само. – С. 86.

¹⁴ Там само. – С. 88.

¹⁵ Там само. – С. 90.

¹⁶ Чуйко І. Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917) / І. Чуйко // Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 8.

¹⁷ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 91.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 92–93.

²¹ Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ. Історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 172.

²² Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами / Є. Олесницький. – Стрий, “Щедрик”, 2007. – С. 93.

²³ Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ. Історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 172.

²⁴ Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. – Тернопіль; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка; Львівське крайове товариство “Рідна Школа”, 1998. – С. 167.

²⁵ Остап’юк Б. Молода Громада в Тернополі. Товариство середньо- і високо шкільної молоді (1927–1939) / Б. Остап’юк // Шляхами золотого Поділля. Регіональний історично-мемуарний збірник. Тернопільщина і Скалатщина. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1983. – Т. III. – С. 213.

²⁶ Державний архів Тернопільської області, ф. 294, оп.1, спр. 99, арк. 2 зв.

²⁷ Державний архів Тернопільської області, ф. 294, оп.1, спр. 99, арк. 1.

²⁸ Остап’юк Б. Молода Громада в Тернополі. Товариство середньо- і високо шкільної молоді (1927–1939) / Б. Остап’юк // Шляхами золотого Поділля. Регіональний історично-мемуарний збірник. Тернопільщина і Скалатщина. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1983. – Т. III. – 214–218 с.

Освещены основные аспекты деятельности организации “Громада” в Тернополе, отмечено её влияние на формирование мировоззрения молодой украинской интеллигенции и становление украинского возрождения в Восточной Галичине.

Ключевые слова: молодежь; гимназии; “Громада”; Е. Олесницький; А. Барвинский.

The article highlights the main aspects of the activity of organization “Hromada” in Ternopil, its impact on the education of the world outlook of the young Ukrainian intelligentsia and the establishment of Ukrainian Renaissans in the Eastern Halychyna

Keywords: the youth; the high schools; “Hromada”; E. Olesnytskyi; O. Barvinskyi.